

# ILM FAN XABARNOMASI

## Ilmiy elektron jurnali

### O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA RISK-MENEJMENT AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH

*Karimov Abdurahmon Abdumalik o'g'li*

*O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti*

**ANNOTATSIYA:** Aktivlarni boshqarish, birinchidan, likvidlik talablari va bank aktivlari portfelining kredit tavakkalchiligi bilan, ikkinchidan, boshqa banklarning narx raqobati bilan cheklanadi, bu esa bankning kredit narxini tanlashdagi erkinligini cheklaydi.

Mas'uliyatni boshqarish qiyin, birinchidan, bank istalgan vaqtda o'z omonatchilari va boshqa kreditorlar orasida muvaffaqiyatli joylashtirishi mumkin bo'lgan qarz vositalarining cheklangan tanlovi va hajmi; Ikkinchidan, mavjud mablag'lar uchun boshqa banklar, shuningdek, nobank institutlari bilan narx raqobatidir. Foiz stavkasi riskini boshqarish vazifasi bankning rentabellik va likvidlik maqsadlari doirasida ushbu riskni minimallashtirishni o'z ichiga oladi

**Kalit so'zlar:** risk, sa'y-harakat, diversifikatsiya, xedjjer

**ANNOTATION:** Asset management is limited, firstly, by liquidity requirements and the credit risk of the bank's asset portfolio, and secondly, by price competition from other banks, which limits the bank's freedom in choosing a loan price.

Liability management is difficult, firstly, the limited choice and volume of debt instruments that the bank can successfully place among its depositors and other creditors at any time; Second is price competition with other banks as well as non-banking institutions for available funds. The task of managing interest rate risk involves minimizing this risk within the framework of the bank's profitability and liquidity objectives.

**Key words:** risk, effort, diversification, hedger

#### KIRISH

Risklarni boshqarish - bu salbiy oqibatlar ehtimolini kamaytirish va uni amalga oshirish natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan loyiha yo'qotishlarini minimallashtirishga qaratilgan boshqaruv qarorlarini qabul qilish va amalga oshirish jarayoni. Xatarlarni to'g'ri boshqarish uchun asosiy mexanizmlarni bilish kerak.

1. Xatarlardan qochish. Tashkilot ishlab chiqarish va xo'jalik faoliyati jarayonida yuqori darajadagi xavf bilan bog'liq bo'lgan muayyan operatsiyalarni yoki faoliyatni amalga oshirishdan bosh tortishi mumkin. Ushbu chora-tadbirlarning asosiylari quyidagilardan iborat:

- xavf darajasi nihoyatda yuqori bo'lgan moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishdan bosh tortish;
- katta miqdordagi qarz kapitalidan foydalanishni rad etish;
- past likvid shakldagi aylanma mablag'lardan ortiqcha foydalanishni rad etish;
- qisqa muddatli moliyaviy qo'yilmalarda vaqtincha bo'sh pul mablag'laridan foydalanishni rad etish.

#### TAXLIL VA NATIJALAR

Bu yo'l eng oddiy va eng radikal hisoblanadi. Bu sizga tadbirkorlik risklari bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan yo'qotishlardan butunlay qochish imkonini beradi, lekin boshqa tomondan, xavfli faoliyat bilan bog'liq foyda olishga imkon bermaydi. Shuning uchun xavflarni

zararsizlantirishning ichki mexanizmlari tizimida ularni oldini olish quyidagi asosiy shartlarda juda ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi kerakl :

- agar bitta moliyaviy riskni rad etish yuqoriroq yoki aniq darajadagi boshqa xavfning paydo bo'lishiga olib kelmasa;
- agar tavakkalchilik darajasi "rentabellik-xavf" shkalasi bo'yicha moliyaviy operatsiyaning rentabellik darajasi bilan taqqoslanmasa;
- riskning ushbu turi bo'yicha moliyaviy yo'qotishlar ularni korxonaning o'z moliyaviy resurslari hisobidan qoplash imkoniyatidan oshsa va hokazo.

Ushbu usul faqat juda jiddiy va katta xavflarga nisbatan qo'llaniladi.

2. Tavakkalchilikni qabul qilish. Asosiy maqsad - ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zarur bo'lgan resurslar manbalarini topish. Bunday holda, yo'qotishlar tadbirkorlik tavakkalchiligi boshlanganidan keyin qolgan har qanday resurslar hisobidan qoplanadi. Agar korxonada qolgan resurslar yetishmasa, bu biznes hajmining qisqarishiga olib kelishi mumkin.

3. Shartnomalar tuzish yo'li bilan individual bitimlar yoki xo'jalik operatsiyalari bo'yicha sheriklarga xavfni o'tkazish (yoki o'tkazish). Shu bilan birga, biznes risklarining bir qismi iqtisodiy sheriklarga o'tkaziladi, buning uchun kompaniya ularning salbiy oqibatlarini bartaraf etish uchun ko'proq imkoniyatlarga ega.

4. Risklarni birlashtirish. Risk iqtisodiyotning bir nechta sub'ektlari o'rtasida taqsimlanadi. Muammoni hal qilishda sa'y-harakatlarni birlashtirib, bir nechta biznes tashkilotlari mumkin bo'lgan foydani ham, uni amalga oshirishdan ko'rgan zararlarni ham o'zaro bo'lishishlari mumkin

Hamkorlarni qidirish qo'shimcha moliyaviy resurslarga, shuningdek bozorning holati va xususiyatlari to'g'risidagi ma'lumotlarga ega bo'lgan korxonalar orasida amalga oshiriladi.

5. Diversifikatsiya - bu bir-biri bilan bevosita bog'liq bo'lmagan turli investitsiya ob'ektlari o'rtasida kapitalni taqsimlash jarayonidir. Diversifikatsiya moliyaviy xavf darajasini pasaytirishning eng oqilona va nisbatan kam quvvatli usuli hisoblanadi.

Diversifikatsiya quyidagi turlarga bo'linadi:

korxonaning tadbirkorlik faoliyati;

qimmatli qog'ozlar portfeli;

real investitsiya dasturlari;

kredit portfeli;

xom ashyo, materiallar va butlovchi qismlar yetkazib beruvchilar;

mahsulot xaridorlari;

kompaniyaning valyuta savati.

Bir butun sifatida diversifikatsiya mexanizmini tavsiflab, shuni ta'kidlash kerakki, u individual moliyaviy risklarning salbiy oqibatlarini kamaytirishga tanlab ta'sir qiladi. Tizimli bo'lmagan (o'ziga xos) guruhning murakkab, portfel moliyaviy risklarini zararsizlantirishda shubhasiz samarani ta'minlab, tizimli xavflarning katta qismini - inflyatsiyani, soliqni va boshqalarni zararsizlantirishga ta'sir qilmaydi. Shuning uchun ushbu mexanizmdan foydalanish korxonada cheklangan.

6. Xedjlash. Xedjlash bank, birja va tijorat amaliyotida valyuta risklarini sug'urtalashning turli usullariga murojaat qilish uchun qo'llaniladi. Mahalliy adabiyotlarda "xedjlash" atamasi kengroq

---

1 "Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari" o'quv qo'llanma (Toshkent Moliya instituti T.I.Bobakulov, U.A.Abdullayev.Toshkent-2020);

ma'noda kelajakda tovarlarni etkazib berish (sotish) bilan bog'liq shartnomalar va tijorat operatsiyalari bo'yicha har qanday tovar-moddiy boyliklar uchun narxlarning salbiy o'zgarishidan xavfni sug'urtalash sifatida qo'llanila boshlandi. Valyuta kurslari (narxlari) o'zgarishi xavfidan sug'urta qilishga xizmat qiluvchi shartnoma "xedjlash" deb ataladi va himoya qilishni amalga oshiruvchi xo'jalik yurituvchi sub'ekt "xedjer" deb ataladi.

Xedjlashning ikki turi mavjud: yuqoriga va pastga xedjlash:2

- o'sish uchun xedjlash yoki sotib olish bilan himoya qilish fyuchers shartnomalari yoki opsiyonlarini sotib olish uchun birja bitimidir. Yuqori to'siq kelajakda narxlarning (stavkalarining) mumkin bo'lgan o'sishidan sug'urta qilish zarur bo'lgan hollarda qo'llaniladi.

- Pastga yo'naltirilgan xedjlash yoki sotish xedjri - bu fyuchers shartnomasini sotish bilan birja operatsiyasi. Pastki xedjjer kelajakda tovarni sotishni kutadi va shuning uchun birjada fyuchers shartnomasi yoki opsiyonni sotish orqali u o'zini kelajakda narxning mumkin bo'lgan pasayishidan sug'urta qiladi.

7. Xatarlarni sug'urtalash – jismoniy va yuridik shaxslarning sug'urta hodisalari yuz berganda ularning mulkiy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan munosabatlar bo'lib, ular tomonidan to'langan sug'urta mukofotlari (sug'urta mukofotlari) hisobidan shakllantirilgan mablag'lar hisobidan amalga oshiriladi. Xatarlarni sug'urtalash xavfni kamaytirishning eng muhim usuli hisoblanadi.

8. O'z-o'zini sug'urtalash (ichki sug'urta). Moliyaviy risklarni minimallashtirishning ushbu yo'nalishining mexanizmi korxonadan tomonidan moliyaviy resurslarning bir qismini zaxiralashga asoslanadi, bu esa ushbu risklar kontragentlarning harakatlari bilan bog'liq bo'lmagan moliyaviy operatsiyalar uchun salbiy moliyaviy oqibatlarni bartaraf etishga imkon beradi. . Moliyaviy risklarni zararsizlantirishning ushbu yo'nalishining asosiy shakllari:

- korxonaning zaxira (sug'urta) fondini shakllantirish (hisobot davrida korxonadan olgan foyda summasining kamida 5 foizi);

- maqsadli zahira fondlarini shakllantirish;

- korxonadan aylanma mablag'larining alohida elementlari bo'yicha moddiy va moliyaviy resurslarning sug'urta zaxiralari tizimini shakllantirish.

Muammoni hal qilish uchun, albatta, har bir bosqichda moliyaviy xarajatlar 3i talab qilinadi va butun muammoni hal qilish uchun quyidagi formula bo'yicha hisoblab chiqilishi mumkin bo'lgan 3-xarajat kerak bo'ladi:

n

$$Z = \sum_{i=1}^n Z_i = Z_i \times n, (23.4)$$

Bu erda n - hisoblash bosqichining soni.

Keyingi taqdimot va keyingi xulosalar aniqligi uchun biz shartli cheklovni qabul qilamiz:

$$Z_i = Z_1 = Z_2 = Z_3 = \dots = Z_n. (23,5)$$

(23.2), (23.3), (23.4) va (23.5) ni hisobga olgan holda n = 5 uchun mos keladigan hisob-kitoblarni amalga oshiramiz. Olingan natijalar jadvalda keltirilgan. 3.2.1.

3.2.1-jadval

Bosqich raqami	Muammoni hal qilishning ijobiy	Kerakli	xarajatlarning
----------------	--------------------------------	---------	----------------

2 "Tijorat banklarida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari" darslik (Bank-moliya akademiyasi,

A.K.Ibragimov, Z.A.Umarov, K.R.Hotamov, N.K.Rizayev, Toshkent-2020);

	natijasi ehtimoli (nisbiy birliklarda).	to'plangan miqdori
1	0,5	$Z_1 = Z_i \times 1$
2	0,25	$Z_1 + Z_2 = Z_i \times 2$
3	0,125	$Z_1 + Z_2 + Z_3 = Z_i \times 3$
4	0,0625	$Z_1 + Z_2 + Z_3 + Z_4 = Z_i \times 4$
5	0,03125	$Z_1 + Z_2 + Z_3 + Z_4 + Z_5 = Z_i \times 5$

Jadvaldan. 3.2.1 shundan kelib chiqadiki, ketma-ket zanjirda bajarilish bosqichlari sonining ko'payishi bilan kerakli echimning ijobiy natijasi ehtimoli talab qilinadigan xarajatlarning sezilarli darajada oshishi bilan kamayadi.

Keling, rasmdagi sxema bo'yicha tegishli hisob-kitoblarni bajaramiz. 3.2.1 \_\_ Olingan natijalar jadvalda keltirilgan. 3.2.1. Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki, parallel yo'llar sonining ko'payishi bilan ijobiy natija ehtimoli qisman oshadi, har bir yangi parallel zanjirning qo'shilishi bilan xarajatlar bir necha barobar ortadi. ijobiy natija kamroq va kamroq seziladi va o'sish sur'ati keskin pasayadi.

Shaklda. 2.2.1, *c* muammoni hal qilishning gipotetik sxemasini taqdim etadi, u ketma-ket bosqichlar va parallel zanjirlardan iborat. Shaklda keltirilganlar soni. 2.2.1, *elementlarda* yuqoridagi tahlildan olingan xulosalarning ravshanligini oshirish uchun maxsus bo'rttirilgan.

3.2.1-jadval

Zanjir raqami	Muammoni hal qilishning ijobiy natijasi ehtimoli (nisbiy birliklarda).	Muammoni hal qilishning ijobiy natijasi ehtimolini (nisbiy birliklarda) oshirish	Kerakli xarajatlarning to'plangan miqdori
1	0,5	-	$Z_1 = Z_i \times 1$
	-	0,25	$+ 3i \times 1$
2	0,75	-	$Z_1 + Z_2 = Z_i \times 2$
	-	0,125	$+ 3i \times 1$
3	0,875	-	$Z_1 + Z_2 + Z_3 = Z_i \times 3$
	-	0,0625	$+ 3i \times 1$
4	0,9375	-	$Z_1 + Z_2 + Z_3 + Z_4 = Z_i \times 4$
	-	0,03125	$+ 3i \times 1$
5	0,96875	-	$Z_1 + Z_2 + Z_3 + Z_4 + Z_5 = Z_i \times 5$

Shakl 3.2.1, *c* dagi sxema uchun yuqorida ko'rsatilgan hisoblangan bog'liqliklardan foydalanib, biz jadvalda keltirilgan natijalarni olamiz.

### 3.2.1.-jadval

Zanjir raqami	Muammoni hal qilishning ijobiy natijasi ehtimoli (nisbiy birliklarda).	Kerakli xarajatlarning to'plangan miqdori
1	0,9687500000	$3i \times 5$
2	0.9990234375	$3i \times 10$
3	0.9999694825	$3i \times 15$
4	0.9999994633	$3i \times 20$
5	0.9999999702	$3i \times 25$

3.2.3-jadvaldan ko'rinib turibdiki, shakl sxemasidan foydalanilganda. 23.1, parallel yo'llar sonining ko'payishi bilan ijobiy natija ehtimoli juda sekin oshadi, zarur xarajatlar esa, aksincha, eksponent ravishda o'sadi.

Jadvallarda keltirilgan ko'rsatkichlar, ayniqsa, muhim va foydali bo'lgan biznes muammolarini hal qilishda bifurkatsiya tamoyilidan foydalanishning iqtisodiy maqsadga muvofiqligini aniq isbotlaydi

### XULOSA

Taklif etilayotgan printsiplar juda oddiy, amalda qo'llash oson va shuning uchun keng qo'llaniladi.

Bo'shliqqa asoslangan foiz stavkalari riskini boshqarish modeli kelajakdagi foiz stavkalari bo'yicha spekulyatsiya qilmaslikni afzal ko'rgan bankga foiz stavkalarining o'zgarishi bilan bog'liq riskni minimallashtirish, nol bo'shliqqa erishish imkonini beradi. Boshqa tomondan, bank kelajakdagi foiz stavkalari bo'yicha spekulyatsiya qilishni tanlashi va ba'zi tavakkalchiliklarni o'z zimmasiga olgan holda bo'shliqni faol ravishda boshqarishi mumkin.

Bo'shliqni nolga kamaytirish uchun quyidagilar kerak:

- 1) davrlar bo'yicha bo'shliqni hisoblash;
- 2) davrlar bo'yicha farq nolga teng bo'lishi uchun qayta baholangan aktivlarni o'xshash qayta baholangan majburiyatlar bilan solishtirish;
- 3) uzoq muddatli aktivlarni foiz stavkasi o'zgarishiga sezgir bo'lmagan passivlar bilan solishtirish;
- 4) foiz stavkalarini almashtirish yoki xedjlash fyucherslari kabi balansdan tashqari operatsiyalardan foydalanish.

Bo'shliqni boshqarishdagi qiyinchiliklar. Foiz stavkalarini aniq prognoz qilish juda qiyin, hatto prognozlashdagi kichik xatolar ham katta salbiy ta'sir ko'rsatadi.

### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

#### 1. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.  
T.: O'zbekiston",

O'zbekiston Respublikasi qonunhujjatlaritoplami, 2020-yil.36-son;

2. «O'zbekiston Respublikasining Markaziy bankitog'risida» Toshkentsh., 2019-yil 11-noyabr, O'RQ-582-son;

3. “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida” Toshkent sh., 2019-yil 5-noyabr, O‘RQ-580-son;
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni va Qarorlari:
  1. «2020—2025-yillargamo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida» Toshkent sh., 2020-yil 12-may, PF-5992-son;
  2. “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” Toshkent sh., 2020-yil 24-fevral, PQ-4611-son;
3. Maxsus adabiyotlar:
4. “Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari” o‘quv qo‘llanma (Toshkent Moliya instituti T.I.Bobakulov, U.A.Abdullayev.Toshkent-2020);
5. “Tijorat banklarida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” darslik (Bank-moliya akademiyasi, A.K.Ibragimov, Z.A.Umarov, K.R.Hotamov, N.K.Rizayev,Toshkent-2020);
6. “Bank avtomatlashtirilgan axborot tizimlari” (Toshkent Moliya instituti Z.Sh.Afzalov, O.T.Kenjaboyev, A.O.Ro‘ziyev, R.X.Qodirov.Toshkent-2006);
7. “Bank ishi” darslik (Toshkent Moliya instituti Sh.Abdullayeva.
8. Toshkent-2003);